

ΕΛΙΑ – ΛΑΔΙ : ΤΟ ΧΡΥΣΑΦΙ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ ΜΑΣ

ΤΕΡΤΙΠΗΣ Δ.¹, ΣΕΖΕΝΙΑ Ε.¹, και ΣΙΜΟΥ Φ.¹

¹ 10/θ Δημοτικό Σχολείο Κολυμβαρίου, Δ/ση Α/θμιας Εκπαίδευσης Χανίων
e-mail: dite@sch.gr

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Ο άνθρωπος, στη μακράιωνη παρουσία του στη γη, κατάφερε να γίνει δημιουργός αξιόλογων πολιτισμών. Άρρηκτα συνδεδεμένος με τη ζωή των ανθρώπων της Μεσογείου, ένας ολόκληρος πολιτισμός διαμορφώθηκε γύρω από το ιερό δέντρο της ελιάς και του πολύτιμου προϊόντος του, του λαδιού. Ήδη από τις αρχές της τρίτης χιλιετίας η ήμερη ελιά είναι γνωστή στην Κρήτη, όπως συμπεραίνεται από το κουκούτσι που βρέθηκε στη Μύρτο της Ιεράπετρας. Η συστηματική καλλιέργεια της ελιάς δε ξεκινά από την μινωική εποχή και εξακολουθεί να παίζει σπουδαίο ρόλο στην οικονομία του νησιού ως τις μέρες μας. Εκτός από τα ευρήματα της αρχαιολογίας, τους μύθους, τις παραδόσεις και την ίδια την ιστορία, φορείς του πολιτισμού της ελιάς αποτελούν τα αιωνόβια δέντρα. Είναι αξιοσημείωτο ότι στην περιοχή μας, στο χωριό Βούβες Κολυμβαρίου Χανίων υπάρχει ένα τέτοιο ελαιόδεντρο – ίσως το αρχαιότερο στον κόσμο – που έχει χαρακτηριστεί ως «διατηρητέο μνημείο της φύσης». Από τα κλαδιά του δε στεφανώθηκαν και οι Ολυμπιονίκες της Ολυμπιάδας του 2004. Πώς θα μπορούσαμε λοιπόν εμείς, ως εκπαιδευτικοί, να μην ενθαρρύνουμε τους μαθητές μας να λάβουν μέρος στην «Ολυμπιάδα» της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης και να «στεφανωθούν τα κλαδιά» αυτού του θαυμαστού πολιτισμού;

TERTIPIS D., and SEZENIA E., and SIMOY F.

e-mail: dite@sch.gr

ABSTRACT

Over the centuries man managed to found an array of significant civilizations. Strongly connected to the Mediterranean and its people, is a whole culture formed around the olive tree and the olive oil. Since the beginning of third millennium B.C., the olive tree was known in Crete according to findings in Myrto of Ierapetra. Furthermore, systematic cultivation of the olive tree has been rooted in Minoan epoch and has been playing an important role in island's economy ever since. Apart from the archaeological findings, the myths, the traditions and the historical elements, there is a living testimony of the olive tree culture: the huge old olive trees. It is noteworthy that there is such an olive tree in our area, in the village of Vouves located in Chania. In particular, not only has it been declared as one of the protected monuments of nature but also its branches were used to crown the winners in Olympic Games of 2004. So would we have been against our role as teachers if we did not encourage our students to participate in the "Olympics" of Environmental Education and to be "crowned" with the "branches" of that miraculous culture?

Λέξεις κλειδιά: Δημοτικό Σχολείο Κολυμβαρίου, Κρήτη, ελιά, λάδι, χρυσάφι, λιομάζωμα, κατσίγαροι, ελιά των Βουβών, σαπούνη, βιολογικό λάδι, μυθολογία, περιβαλλοντικό πρόβλημα.

1. ΚΡΙΤΗΡΙΑ ΕΠΙΛΟΓΗΣ ΘΕΜΑΤΟΣ

Μία από τις τρεις¹ βασικές διαστάσεις της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης στα σχολεία είναι η «εκπαίδευση μέσα στο περιβάλλον», όπου επιχειρείται η επαφή των μαθητών με τη φύση ως απευθείας πηγή γνώσης (Γεωργόπουλος Α. & Τσαλίκη Ε., 1993). Η ελληνική φύση λοιπόν και

κυρίως το κατάμεστο από ελαιώνες φυσικό περιβάλλον της περιοχής, υπήρξε καθοριστικός παράγοντας επιλογής του θέματος. Εξάλλου, η Ελλάδα αποτελεί την τρίτη χώρα παγκοσμίως σε εξαγωγή ελαιόλαδου ενώ η Κρήτη κατέχει την πρώτη θέση ανάμεσα στις ελαιοπαραγωγές περιοχές και φημίζεται για το εξαιρετικής ποιότητας ελαιόλαδο. Εξίσου φημισμένο είναι και το λάδι του δήμου μας, το χρυσάφι της περιοχής. Συγκεκριμένα, στην περιοχή του Κολυμβαρίου είναι ιδιαίτερος ανεπτυγμένη η ελαιοκομία συμβάλλοντας αποτελεσματικά στην οικονομία του τόπου καθώς επί αιώνες έζησε και εξακολουθεί να ζει τους κατοίκους. Συνεπώς, οι μαθητές και οι μαθήτριες βιώνουν τη διαδικασία της συλλογής του ελαιόκαρπου και της παραγωγής του ελαιόλαδου θεωρώντας το θέμα οικείο. Έτσι, κατά τη διάρκεια του σχολικού έτους 2005-2006 – μάλιστα το 2006 έχει ανακηρυχθεί έτος ελαιόλαδου – τα δυο τμήματα της Δ΄ τάξης διαπραγματεύθηκαν το θέμα της ελιάς και του λαδιού, συμμετέχοντας ενεργά στο εν λόγω πρόγραμμα περιβαλλοντικής εκπαίδευσης με σκοπό αφενός να προσεγγίσουν διαθεματικά τον πολιτισμό της ελιάς και αφετέρου να έρθουν σε επαφή με το μείζον περιβαλλοντικό πρόβλημα της περιοχής που απορρέει από την κακή διαχείριση των αποβλήτων των ελαιουργείων και πυρηνελαιουργείων.

2. ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ

Βάσει των δυο στοχοταξινομιώνⁱⁱ του B. Bloom και των συνεργατών του – γνωστική και συναισθηματική – αλλά και την στοχοταξινομία άλλων παιδαγωγών για τον ψυχοκινητικό τομέα (Ματσαγγούρας, 1998), πραγματοποιήθηκε η ακόλουθη κατάταξη και περιγραφή των εκπαιδευτικών στόχων του προγράμματος.

A. Γνωστικοί

- Να αποκτήσουν γνώσεις για την ιστορία της ελιάς, την καλλιέργειά, τις μεθόδους επεξεργασίας και παραγωγής διάφορων προϊόντων.
- Να συνειδητοποιήσουν τη σπουδαιότητα της ελιάς και του ελαιόλαδου στη ζωή μας και τη σημασία του λαδιού στην οικονομία της περιοχής.
- Να γνωρίσουν τις ανθρώπινες παρεμβάσεις στην καλλιέργεια της γης και να τις αξιολογήσουν.
- Να εμπλουτίσουν το λεξιλόγιό τους με λέξεις και έννοιες σχετικές με το θέμα.
- Να εξοικειωθούν με την επιστημονική μεθοδολογία και έρευνα.
- Να έρθουν σε επαφή με τη γεωγραφική διάσταση του θέματος.
- Να αποκτήσουν δεξιότητες συλλογής, οργάνωσης και επεξεργασίας, συσχέτισης, αξιολόγησης και αξιοποίησης πληροφοριών. Να συνειδητοποιήσουν τις περιβαλλοντικές επιπτώσεις, (κατσίγαροι, φυτοφάρμακα, υπερλίπανση, μόλυνση υδροφόρου ορίζοντα, οικολογική – βιολογική καλλιέργεια).

B. Συναισθηματικοί

- Να εξοικειωθούν και να αγαπήσουν το φυσικό περιβάλλον μέσα από τη βιωματική προσέγγιση.
- Να ευαισθητοποιηθούν για τους κινδύνους που απειλούν τη χλωρίδα και την πανίδα της περιοχής.
- Να διαμορφώσουν υπεύθυνη συμπεριφορά και να αναζητήσουν λύσεις.
- Να αναπτύξουν οικολογική συνείδηση και να μπορούν να προτείνουν τρόπους προστασίας του περιβάλλοντος.
- Να αναπτύξουν την ομαδικότητα, τη συλλογικότητα και τη συνεργασία με τους άλλους μαθητές, τους δασκάλους και άλλους κοινωνικούς φορείς και την ευρύτερη κοινωνία .
- Να συνδέσουν το τοπικό με το εθνικό και το παγκόσμιο περιβάλλον.
- Να επιλύουν δημιουργικά τις διαφορές τους.
- Να εμπλουτίσουν τη σχολική τους ζωή με συναίσθημα, με ρυθμό και φαντασία, με «χρώματα και αρώματα».

- Να αναπτύξουν κριτικό πνεύμα και να γίνουν οι ενεργοί πολίτες του αύριο που θα πάρουν τις πολιτικές αποφάσεις με στόχο την πρόληψη και την αντιμετώπιση των περιβαλλοντικών ζητημάτων.
- Να γίνουν φορείς της πολιτιστικής τους κληρονομιάς.
- Να καλλιεργήσουν την αυτοπεποίθησή τους.

Γ. Ψυχοκινητικοί

- Να μπορούν να συλλέγουν, να αναγνωρίζουν και να ταξινομούν υλικά και πληροφορίες.
- Να αναπτύξουν κριτικό πνεύμα και γίνουν οι ενεργοί πολίτες του αύριο που θα πάρουν τις πολιτικές αποφάσεις με στόχο την πρόληψη και την αντιμετώπιση των περιβαλλοντικών ζητημάτων.
- Να γίνουν ικανοί να χρησιμοποιούν τη σύγχρονη τεχνολογία : Η/Υ, ψηφιακή και κοινή φωτογραφική μηχανή, δημοσιογραφικό κασετόφωνο, φορητό ραδιοκασετόφωνο και CD -DVD player, μηχανή προβολής διαφανειών, τηλεόραση και βίντεο, κιάλια, κ.α.
- Να αντιληφθούν και να αναπτύξουν τις κινητικές και εκφραστικές ικανότητες του σώματος μέσω του χορού και των θεατρικών δρώμενων.

Φωτογραφία 1: Επίσκεψη στην Αγία Τριάδα.

3. ΜΕΘΟΔΟΙ ΥΛΟΠΟΙΗΣΗΣ

Η αποτελεσματική διαχείριση ενός τέτοιου θέματος προϋποθέτει την εφαρμογή μεθόδων που προωθούν την αυτενέργεια και τη συνεργασία του μαθητικού δυναμικού. Μια τέτοια μέθοδος είναι η μέθοδος Σχεδίων εργασίας ή project η οποία είναι μια εκπαιδευτική διαδικασία που οδηγεί στη μόρφωση μέσω μιας συγκεκριμένης διαδικασίας μάθησης. Ειδικότερα, αποτελεί έναν τρόπο ομαδικής διδασκαλίας στην οποία συμμετέχουν όλοι και η ίδια η διδασκαλία διαμορφώνεται και διεξάγεται από όλους όσους συμμετέχουν (Karl Frey, 1998). Η βασική δομή της μεθόδου είναι η εξής:

1. Πρωτοβουλία
 2. Ανταλλαγή απόψεων σχετικά με την πρωτοβουλία
 3. Από κοινού διαμόρφωση των πλαισίων δράσης
 4. Υλοποίηση όσων έχουν προγραμματιστεί
 5. Περάτωση του project (συνειδητός τερματισμός/ επανασύνδεση με την αρχική πρωτοβουλία/ εφαρμογή στην καθημερινή πράξη)
- * Κατά τη διάρκεια του παρεμβάλλονται διαλείμματα ενημέρωσηςⁱⁱⁱ και διαλείμματα επανατροφοδότησης^{iv}.

Η εφαρμογή της μεθόδου project έπρεπε να υποστηριχθεί από μια μορφή διδασκαλίας στην οποία να κυριαρχεί η συνεργασία των μελών της ομάδας των μαθητών/ τριών χωρίς όμως παράλληλα να αποκλείονται και άλλες διδακτικές μορφές όπως η μετωπική, η ατομική και η εταιρική. Ως εκ τούτου κρίθηκε κατάλληλη η ομαδοκεντρική μορφή διδασκαλίας που αφορά στη σκόπιμη οργάνωση των μαθητών μιας τάξης σε ομάδες σχολικής εργασίας για την πραγματοποίηση συγκεκριμένων παιδαγωγικών και διδακτικών σκοπών και στόχων (Δερβίσης Σ., 1998).

Τέλος, η προσέγγιση του θέματος έγινε με βάση την αρχή της διαθεματικότητας, μιας και είναι κοντά όχι μόνο στην παιδική αντίληψη, που δυσκολεύεται να κατανοήσει την κατάκτηση της γνώσης σε επιμέρους επιστημονικούς κλάδους, αλλά και στην ίδια την πραγματικότητα η οποία παρουσιάζει αδιάσπαστη ολότητα (Ματσαγγούρας Η., 2000).

4. ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

Σχολική αίθουσα:

- Δημιουργία περιβαλλοντικής γωνιάς στην τάξη.
- Δημιουργία βιβλιοθήκης στην τάξη με βιβλία σχετικά με το θέμα.
- Βιβλιογραφική αναζήτηση από σχολικά βιβλία, εγκυκλοπαίδειες, εφημερίδες, περιοδικά, διαδίκτυο.
- Οργάνωση και επεξεργασία στοιχείων, κριτική αξιολόγησή τους.
- Φύλλα εργασίας – αξιολόγησης.
- Ερωτηματολόγια / έρευνα (κατασκευή ραβδογραμμάτων, πινάκων)
- Συγγραφή ποιημάτων, τραγουδιών, μαντινάδων, παραμυθιού, άρθρων.
- Παρασκευή σαπουνιού.
- Παρασκευή αρωματικού ελαιολάδου καιβρώσιμων ελιών.
- Ζωγραφική, κατασκευές.
- Παιχνίδια ρόλων / δραματοποίηση.
- Δραματοποίηση του αρχαίου μύθου της Αθηνάς και του Ποσειδώνα.
- Παρακολούθηση θεατρικής παράστασης «Ο Σιμιγδαλένιος και της ελιάς το δάκρυ».
- Ενημέρωση από εξωτερικούς συνεργάτες (διαλογικές συζητήσεις, συνέντευξη, καταγραφή πληροφοριών).
- Συναντήσεις ενημέρωσης και ανταλλαγής πληροφοριών.

Επισκέψεις

- Σε ελαιώνα
- Σε σύγχρονο και παραδοσιακό ελαιοτριβείο
- Στο Πρότυπο Βιολογικό Ελαιουργείο ΒΙΟΛΕΑ
- Στο Ινστιτούτο Ελιάς και Υποτροπικών φυτών
- Στην ελιά των Βουβών Κολυμπαρίου
- Στο ΚΠΕ Βάμου
- Στο Δήμο Κολυμβαρίου
- Στο ναό της Αγίας Μαρίνας Κολυμβαρίου
- Σε μοναστήρια, Αγίας Τριάδας και Χρυσοπηγής, όπου ασχολούνται με την ελαιοκαλλιέργεια, την παραγωγή και την τυποποίηση ελαιόλαδου.
- Στο Εκκλησιαστικό Λύκειο Αγίου Μαθαίου για την παρασκευή σαπουνιού

Αυλή σχολείου

- Φύτευση ελαιόδεντρων
- Έκθεση φωτογραφίας, ζωγραφικής και χειροτεχνιών
- Χοροί παραδοσιακοί και κρητικού τραγουδιού με θέμα το λιομάζωμα και παράλληλη δραματοποίησή του.
- Κρητικό παραδοσιακό γεύμα με εδέσματα από ελιά και ελαιόλαδο.

Φωτογραφία 2: Παρασκευή αρωματικών λαδιών.

5. ΔΡΑΣΕΙΣ – ΠΑΡΕΜΒΑΣΕΙΣ

- Λειτουργία έκθεσης του προγράμματος στην αίθουσα πολλαπλών χρήσεων.
- Δημοσίευση στην ιστοσελίδα του σχολείου, <http://dim-kolymv.chan.sch.gr/>, στο περιοδικό του σχολείου «Τα φτερουγίσματα» καθώς και στα Χανιώτικα Νέα.
- Συνέντευξη στο ράδιο SKY,
- Ενημέρωση άλλων σχολείων.
- Αφίσες.
- Παρουσίαση του προγράμματος στην ημερίδα της 14/06/2006.
- Συμμετοχή στην έκθεση σχολικών προγραμμάτων της ΠΕ Χανίων, 27-28/5/2006
- Ενημέρωση για το βιολογικό ελαιόλαδο και πρόταση για υιοθέτηση εναλλακτικών μορφών καλλιέργειας και λίπανσης.

6. ΜΕΘΟΔΟΙ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗΣ

Αρχική Αξιολόγηση (Διερεύνηση).

Σε επίπεδο τάξης έγινε μια συζήτηση, όπου ο κάθε μαθητής ανέφερε τι γνώριζε ήδη για το θέμα και τι θα ήθελε να μάθει περισσότερο μέσα από την περαιτέρω διερεύνηση του θέματος.

Διερεύνηση στάσεων – δεξιοτήτων. Δημιουργία των πρώτων ερωτηματικών. Ομάδες εργασίας.

Επισκέψεις στους χώρους. Οι μαθητές συζήτησαν στην τάξη τις πρώτες εντυπώσεις και παρατηρήσεις τους που οδήγησαν σε ένα σαφέστερο καθορισμό του θέματος.

Διαμορφωτική Αξιολόγηση.

Πραγματοποιήθηκε μια βαθύτερη μελέτη του θέματος για τη βελτίωση της εκπαιδευτικής διαδικασίας. Οι ομάδες αλληλοενημερώνονταν, αντάλλασαν πληροφορίες, κάλυπταν ελλείψεις και αποκτούσαν μια συνολική άποψη για το θέμα. Διατυπώνονταν τα πρώτα συμπεράσματα και διαμορφώνονταν οι πρώτες προτάσεις. Διευκολυνόταν ο περαιτέρω προγραμματισμός.

Αναζήτηση πληροφοριών από τον κοινωνικό τους περίγυρο, το ευρύτερο περιβάλλον και από τη βιβλιογραφία.

Τελική αξιολόγηση.

Ανάπτυξη δεξιοτήτων, συναισθηματική και ψυχοκινητική ανάπτυξη, αλλαγή στάσεων και αξιών. Καταγραφή των δραστηριοτήτων και των στοιχείων της έρευνας. Επεξεργασία, ταξινόμηση και σύνδεση των επιμέρους στοιχείων με αποτέλεσμα την τελική σύνθεση του υλικού έρευνας.

Οργάνωση της παρουσίασης των αποτελεσμάτων της έρευνας αλλά και προτεινόμενες λύσεις – συμπεράσματα.

Φωτογραφία 3: Φύτεμα ελαιόδεντρου - μουρέλου.

7. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΚΑΙ ΑΝΤΙΚΤΥΠΟΣ ΣΤΗΝ ΤΟΠΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

Η ενασχόληση των μαθητών του σχολείου με ένα θέμα τόσο οικείο, που για πολλούς γονείς είναι και η κύρια ασχολία τους, είχε μόνο θετικό αντίκτυπο στην τοπική κοινωνία.

Η δραστηριοποίηση στο άμεσο περιβάλλον του ελαιώνα με συμμετοχή στο λιομάζωμα, οι επισκέψεις, η παραγωγή βρώσιμων ελιών, αρωματικού λαδιού, το γεύμα κρητικής διατροφής, η συγγραφή παραμυθιού, οι καλλιτεχνικές κατασκευές ενθουσίασαν τους γονείς και την τοπική κοινωνία, παρουσιάζοντας ένα σχολείο ανοιχτό στην κοινωνία και φέρνοντας την κοινωνία μέσα στο σχολείο.

Γνωστοποίησε και επεσήμανε περιβαλλοντικά προβλήματα που έχουν σχέση με τη χρήση φυτοφαρμάκων και λιπασμάτων στις καλλιέργειες, τα απόβλητα των ελαιουργείων (κατσίγαροι), τις επιπτώσεις τους στο περιβάλλον και κατ' επέκταση στην υγεία του ανθρώπου, και πρότεινε λύσεις και παρεμβάσεις για την αξία της κρητικής διατροφής με βάση το ελαιόλαδο, των οικολογικών προϊόντων, για τον άνθρωπο και το περιβάλλον.

Στην πορεία του προγράμματος αντιμετωπίσαμε και ορισμένες δυσλειτουργίες.

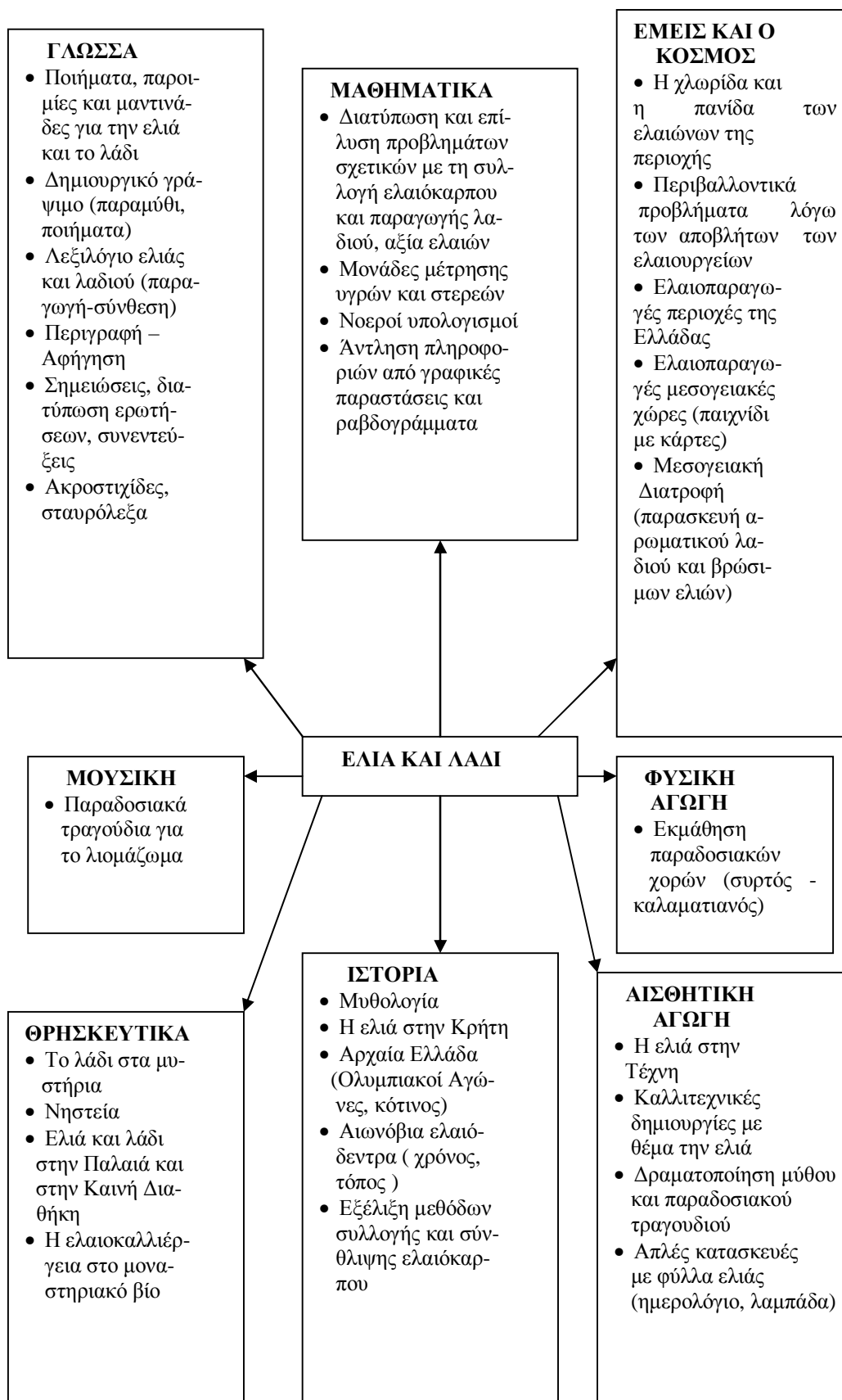
Η έλλειψη διαθέσιμου χρόνου και η προσπάθεια εκμετάλλευσης του υπάρχοντος.

Η έλλειψη εμπειρίας στην υλοποίηση σχεδίων εργασίας.

Η συνεργασία μέσα στην ομάδα και μεταξύ των ομάδων δεν ήταν πάντα ομαλή και χρειαζόταν χρόνος και προσπάθεια για να αντιμετωπιστούν τα θέματα και από την πλευρά – ματιά του συμμαθητή, του διαφορετικού μέχρι να περάσουμε από το εγώ στο εμείς και στο όλοι μαζί.

Η διαδικαστική – γραφειοκρατική αντιμετώπιση, του ΣΠΠΕ, πολλές φορές κατανοούμε αναγκαία, αλλά η καθυστέρηση των εγκρίσεων φέρνει πίσω το πρόγραμμα και εγκλωβίζει ορισμένες δραστηριότητες και δράσεις σε μικρότερο χρόνο.

Διάγραμμα 1. Διαθεματική προσέγγιση του θέματος στην Δ' τάξη

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Frey, K. (1998). *Η Μέθοδος Project*, Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη.
2. Γεωργόπουλος Α. – Τσαλίκη Ε. (1993) *Περιβαλλοντική εκπαίδευση*, Gutenberg, Αθήνα.
3. Γεωργόπουλος Α., (2002), *Περιβαλλοντική ηθική*, Gutenberg, Αθήνα.
4. Γεωργόπουλος Α.,(1998) *Γη. Ένας μικρός εύθραυστος πλανήτης*, Gutenberg, Αθήνα.
5. Δερβίσης Στ. (1998) *Οι μαθητές μιας τάξης ως κοινωνική ομάδα και η ομαδοσυνεργατική διδασκαλία*, Gutenberg, Αθήνα.
6. *Ελιά και Ελαιόλαδο*, διμηνιαίο περιοδικό, τεύχος 38ο, Ιαν. – Φεβρ. 2004.
7. Ματσαγούρας Η., (1998) *Στρατηγικές Διδασκαλίας*, Gutenberg, Αθήνα.
8. Ματσαγούρας Η.,(1999) *Η σχολική τάξη. Θεωρία και πράξη της διδασκαλίας*, Γρηγόρη, Αθήνα.
9. Ματσαγούρας Η.,(2000) *Ομαδοσυνεργατική διδασκαλία και μάθηση*, Γρηγόρη, Αθήνα.
10. Σύνδεσμος Ελαιοκομικών Δήμων Κρήτης (Σ.Ε.ΔΗ.Κ), (2002) *Ελιά και λάδι στην Κρήτη*, Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου, Σητεία Κρήτης, 23-25 Μαΐου 2002
11. ΥΠΕΠΘ – ΠΙ (2001) *Οδηγός για την εφαρμογή της ευέλικτης ζώνης*, Μ. Διαμαντίδη ΑΕ, Θεσσαλονίκη.
12. Ψιλλάκης Ν. και Μ. – Καστανάς Η., (2003) *Ο πολιτισμός της ελιάς – Το ελαιόλαδο*, Καρμάνωρ, Αθήνα.

ⁱ Οι άλλες δυο είναι: η «εκπαίδευση σχετικά με το περιβάλλον» και η «εκπαίδευση για το περιβάλλον».

ⁱⁱ Ο όρος στοχοταξινόμια αναφέρεται σε ιεραρχικά συστήματα τα οποία χρησιμοποιούνται για την περιγραφή και κατάταξη των δραστηριοτήτων και των προϊόντων της μάθησης.

ⁱⁱⁱ Ανταλλάσσονται πληροφορίες σχετικά με την εξέλιξη της εργασίας, ετοιμάζονται σημειώσεις σχετικά με την εξέλιξη των εργασιών και προγραμματίζονται τα επόμενα βήματα. Ταυτόχρονα οι συμμετέχοντες ηρεμούν, σκέφτονται και στοχάζονται.

^{iv} Οι συμμετέχοντες αντιμετωπίζουν κριτικά και από απόσταση τις δικές τους ενέργειες με σκοπό να διαπιστώσουν εάν οι αρχές, οι ρόλοι και οι σκοποί που τέθηκαν στον αρχικό προγραμματισμό του σχεδίου εργασίας λειτούργησαν αποτελεσματικά, ποιοι ήταν οι πλέον επιτυχημένοι, ποιοι πρέπει να τροποποιηθούν και ποιοι να καταργηθούν.